

7. Энциклопедия Азербайджанской Демократической Республики : в 2 т. – Баку, 2004 – . – Т. 1. – 2004. – 573 с.
8. Газета «Азербайджан». – 2008. – 29 января.
9. Величко В.Л. Кавказь. Русское дело и междуплеменные вопросы / В.Л. Величко. – СПб. : Тип. Артели Печатного Дела, 1904. – 128 с.

ДОЛИНСЬКА М. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових
дисциплін
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.135.224(477)

РОЗВИТОК НОТАРІАТУ ТА НОТАРІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УСРР ПРОТЯГОМ 1930–1941 РОКІВ

Дослідження присвячено актуальним проблемам правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. У статті на основі аналізу українського законодавства 1930–1941 років досліджуються інститут нотаріату та нормативні акти, які регулювали розвиток нотаріального законодавства.

Ключові слова: *нотаріус, державна нотаріальна контора, вчинення нотаріальних дій.*

Исследование посвящено актуальным проблемам правового регулирования нотариальной деятельности в Украине. В статье на основе анализа украинского законодательства 1930–1941 годов исследуются институт нотариата и нормативные акты, регулирующие развитие нотариального законодательства.

Ключевые слова: *государственный нотариус, государственная нотариальная контора, совершение нотариальных действий.*

Research devoted to the issue of legal regulation of notarial activities in Ukraine . On the basis of analysis of Ukrainian legislation 1930–1941 years studied Institute notaries and regulations that govern the development of the notarial law.

Key words: *notary public, public notary, notarial acts.*

Вступ. Нотаріат є однією з ланок правової системи. Роль нотаріату в правовому забезпеченні економічних відносин підтверджується світовою практикою. Від якості діяльності нотаріату залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян та інших суб'єктів господарювання.

Питання становлення нотаріату в Українській РСР та законодавчого регулювання нотаріальної діяльності є логічною ланкою дослідження питань нотаріату, адже не вивчаючи та не аналізуючи історію, неможливо вибудувати позитивні перспективи розвитку як самого інституту нотаріату, так і нотаріального законодавства.

Постановка завдання. Недостатньо дослідженими в Україні залишилися проблеми формування системи нотаріату та нотаріального законодавства за часів Української Соціалістичної Радянської Республіки та значення цього історичного досвіду для розвитку українського нотаріату.

Метою статті є аналіз законодавства, що регулювало діяльність українського нотаріату в 1930–1941 роках, виявити його проблеми та недоліки.

Багато вітчизняних вчених присвятили свої дослідження історії нотаріату та нотаріального законодавства в Україні, у тому числі: В.В. Баранкова, М.М. Дякович, Н.В. Васирина, Л.В. Єфіменко, В.В. Комаров, О.І. Нелін, В.Д. Степаненко, В.М. Черниш, Л.Є. Ясінська та інші. Однак, у працях названих науковців лише схематично розкрито становлення українського нотаріального законодавства в 1930–1941 роках.

Результати дослідження. Починаючи з 1929 р., відбувається низка змін у діяльності нотаріату. Разом з усуненням з господарського життя приватнокапіталістичних елементів змінюється і обсяг нотаріальних дій. Значному скороченню об'єму роботи нотаріальних контор сприяли зміни до Цивільного кодексу, згідно з якими соціалістичний сектор звільнявся від обов'язкового засвідчення договорів, що уклалися між його підприємствами. У результаті кредитної реформи 1930 р. самі по собі відпали такі функції, як протест векселя і здійснення виконавчих надписів на опротестованих векселях [1, с. 150].

Різне скорочення обсягу роботи нотаріальних контор привело, відповідно, до зменшення стягуваного ними державного мита і до збільшення так званих «нерентабельних» контор. В юридичній літературі розпочалася гостра полеміка з приводу того, бути чи не бути нотаріату. Але процес скорочення нотаріальних контор тривав: в Україні в 1930 р. кількість нотаріальних контор зменшилась із 110 до 35 [2, с. 37].

Постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 25 вересня 1931 р. «Про надання чинності Уставі про судоустрій УСРР у редакції 1931 року» [3] затверджено Уставу про судоустрій. Розділ 12 вказаної устави «Державний нотаріат», цілковито був присвячений діяльності нотаріальних органів держави.

Відповідно до арт. 218 Устави про судоустрій, по всіх містах УСРР та інших залюднених містах, де була потреба, створювалися державні нотаріальні контори. У районах, де не було нотаріальних контор, функції по вчиненню нотаріальних дій покладалися на народних суддів; у селах та селищах (які не є районами) – на сільські та селищні ради.

Призначення, перевід та звільнення нотаріусів здійснювали: у столичному місті АМСРР – міська рада, в інших місцевостях – районні виконавчі комітети, а в містах, селищах – міські або селищні ради. Керували нотаріальними конторами нотаріуси (нотарі), які під свою відповідальність призначали та звільняли співробітників контор, у межах, встановлених штатними розписами.

Привертає увагу положення арт. 222 Устави про судоустрій щодо встановлення в кожній нотаріальній конторі посади помічника. Останній заміщував нотаріуса в разі його відсутності через хворобу, відрядження або відпустку та на випадок недовгочасної відсутності нотаріуса в службових справах. Кількість помічників визначалася штатним розписом, призначення та звільнення їх відбувалося порядком, встановленим для нотаріусів.

Народний комісаріат юстиції УСРР був вправі відрядити помічника нотаріуса для тимчасового виконання обов'язків нотаріуса до інших контор у випадках, встановлених арт. 222 Устави та якщо помічника нотаріуса в штаті цих контор не було передбачено.

Зауважуємо, що арт. 224 Устави про судоустрій УСРР нотаріусам заборонялося обіймати інші державні посади, крім виборчих та викладацьких. Також вони не мали право бути членами колегій адвокатів (оборонців) працювати по найму в кооперативних та громадських організаціях і в приватних осіб, а також брати участь у торгівельних і промислових підприємствах.

Керівництво, нагляд та інструктування всіх нотаріальних органів здійснював Народний комісаріат юстиції УСРР.

Арт. 229 Судової устави встановлено, що вчинення нотаріальних дій нотаріальними органами здійснювалося відповідно до Нотаріальної устави та Інструкцій Народного комісаріату юстиції УСРР.

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 червня 1933 р. «Про реорганізацію державного апарату» [4] усі діючі на той час нотаріальні контори були ліквідовані, натомість у складі обласних судів організовували нотаріальні відділи. Виконання всіх нотаріальних дій, за винятком реєстрації арештів, покладалось на народних суддів. Виконуючи нотаріальні дії, народні судді керувались правилами нотаріального положення, інструкціями та розпорядженнями, виданими з метою його деталізації. Згідно з постановою, на нотаріальні відділи обласних судів було покладено функції нагляду за виконанням нотаріальних дій народними суддями і інструктування їх у цій діяльності, а також виконання в межах обласного центру всіх нотаріальних функцій, передбачених нотаріальним положенням [1, с. 151].

Такий порядок вчинення нотаріальних дій проіснував до 1938 р. і себе не виправдав. Зайняті своєю безпосередньою функцією – здійснення правосуддя – народні суди не могли приділити належної уваги нотаріальній роботі, яка до того ж потребувала спеціальних знань, технічних навиків, практичного досвіду. Як наслідок, погіршилась якість і зменшилась кількість виконуваних нотаріальних дій, населення не забезпечувалося належним і кваліфікованим нотаріальним обслуговуванням, виявилось недотримання встановленої законом нотаріальної форми угод. Тому 20 жовтня 1937 р. ЦВК і РНК УРСР приймають постанову про створення на Україні нової розширеної мережі нотаріальних контор [2, с. 25–26].

В обласних центрах і містах створюються відповідно обласні і міські нотаріальні контори, а з їх організацією припиняють свою діяльність нотаріальні відділи обласних судів. У тих містах і районних центрах, у котрих за об'ємом роботи існування нотаріальних контор було недоцільним, створювалися нотаріальні столи [1, с. 151–152].

Обласні нотаріальні контори очолювали старші нотаріуси, які призначались на посаду президією відповідного облвиконкому за поданням голови обласного суду, погодженим з Народним комісаріатом юстиції; нотаріуси міських нотаріальних контор і нотаріальних столів – президією відповідної міської чи районної Ради за поданням старшого нотаріуса, узгодженим із головою обласного суду.

НКЮ УРСР 9 березня 1938 р. за № 10/2 прийняв Інструкцію «Про структуру і організацію нотаріальних органів УРСР».

Окремий розділ інструкції встановлював, що загальне керівництво, нагляд та інструктування усіх установ і осіб, що виконували нотаріальні дії, здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР через відділ нотаріату. Головам обласних судів належало персональне право нагляду за діяльністю нотаріальних контор і нотаріальних столів відповідної області, вони мали право давати піднаглядним установам вказівки щодо усунення недоліків у роботі з одночасним доведенням до відома НКЮ УРСР. Також зазначалось, що спірні питання, які виникали між нотаріусами і головами обласних судів, вирішувались Наркомюстом [1, с. 152].

У зв'язку з прийняттям у серпні 1938 р. нового Закону про судоустрій СРСР виникла необхідність створення на місцях самостійних органів судового управління і звільнення від цих функцій обласних судів. Постановою РНК УРСР 1939 р. при обласних Радах депутатів трудящих були створені обласні управління народного комісаріату юстиції в якості місцевих органів судового управління [1, с. 152].

Передумовою процесу інтеграції Західної України до радянської системи було укладення таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 року. Реалізуючи зафіксовану в протоколі домовленість про поділ територій польської держави, Й.В. Сталін санкціонував зайняття Червоною армією Західної України. Для встановлення нового порядку сюди слідом за військовими частинами прибували так

звані «уповноважені». ЦК КП(б)У скеровував їх для ліквідації польських органів влади. На територію західних областей УРСР було поширено дію радянського законодавства, проведена радянська адміністративно-територіальна реформа, створені територіальні партійні і радянські органи [1, с. 140].

На думку М. Настюка, при підборі і розміщенні кадрів органів державного нотаріату здебільшого використовували маючих попередній досвід спеціалістів-юристів, які добре знали місцевий побут і звичаї місцевого населення [6, с. 15], однак з неминучою політичною і юридичною перепідготовкою. Отже, процес створення органів юстиції, у тому числі і нотаріату, у західних областях України проходив під безпосереднім керівництвом партійних і радянських органів. У ході їх організації насаджувались соціалістичні форми і методи діяльності. І хоч окремі дослідники вказували, що при цьому враховувався попередній досвід та місцеві умови [6, с. 16], відмінностей у функціонуванні нотаріату.

Однак, зміни до Цивільного кодексу УРСР (згідно з якими соціалістичний сектор звільнявся від обов'язкового засвідчення договорів, що уклалися між його підприємствами) та кредитної реформи 1930 р. (за якою відпали такі функції, як протест векселя і здійснення виконавчих написів на опротестованих векселях) зробили державні нотаріальні контори нерентабельними [7, с. 111].

Нотаріальна устава зазнає суттєвих змін та доповнень у зв'язку з прийняттям постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР» [8].

Вказаними змінами скасовано повноваження народних суддів та районних виконавчих комітетів щодо вчинення ними нотаріальних дій.

Також розширено компетенцію сільських і селищних рад, які не є районними центрами, щодо вчинення нотаріальних дій у випадку відсутності нотаріальних контор (арг. 3 Нотаріальної устави). На вказані органи покладалося вчинення таких нотаріальних дій:

1. Нотаріально засвідчувати:

- а) договори купівлі-продажу будівель на знос на суму до 3 000 крб.;
- б) інші договори і правочини на суму до 3 000 крб., крім договорів на право забудови;
- в) довіреності, крім тих, що видаються на проведення дій за кордоном;
- г) заповіти громадян, що постійно проживають на території даної ради.

2. Посвідчувати:

- а) копії з документів, що стосуються сімейного стану (посвідок про народження, одруження, смерть); копії з довідок про службу в Робітничо-Селянській Червоній Армії, виданих для видання пільг родині; копії з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також витягів з постанов правлінь і загальних зборів колгоспів і промислових артілей, що стосуються даного громадянина (лише для громадян, які постійно проживають на території даної ради);

б) засвідчувати справжність підписів на документах, що не мають значення майнових правочинів, і підписи осіб, що розписуються за осіб, які не можуть розписатися власноручно, на різних документах;

в) справжність підписів засновників (фундаторів) кооперативних організацій та інших товариств і спілок, на поданих ними заявах про реєстрацію названих організацій, товариств і спілок та на проектах їх статутів.

3. Вживати заходів до охорони виморочного майна.

4. Виконувати технічну роботу, пов'язану з вчиненням нотаріальних дій.

Важливе значення для нотаріусів мала зміна ст. 8 Нотаріальної устави щодо особистих потреб нотаріуса у вчиненні нотаріальних дій, то останній вправі звернутися за її вчиненням до нотаріуса іншої нотаріальної контори по вибору зацікавлених осіб.

Суттєві зміни стосувалися порядку встановлення особи правочинів. Відповідно до нової редакції ст. 22, «встановлення тотожності осіб, що беруть участь у вчиненні правочину або для яких вчиняються ті чи інші дії, коли нотаріус цих осіб особисто не знає, посвідчується паспортами, а тотожність осіб, які постійно мешкають у місцевостях, де паспортної системи не запроваджено – посвідченнями, виданими органами міліції або виконавчим комітетом сільської ради депутатів трудящих». Тобто виключалося підтвердження особи двома громадянами, а лише дозволялося документальне.

У новій редакції викладено розділ 5 Нотаріальної устави, яким регулювався порядок вчинення виконавчих написів. Якщо до змін нотаріальна контора вправі була вчиняти виконавчі написи стосовно зобов'язань, які виникали на підставі документів, щодо яких учинялась нотаріальна дія, то після змін такий напис мав вчинятись, якщо подані документи безперечно встановлюють грошову заборгованість боржника або його обов'язок передати чи повернути певне майно. Винятком було те, що виконавчий напис не вчинявся, якщо минув установлений строк давності права вимагати виконання зобов'язання або коли виконання зобов'язання, на якому базується вимога, поставлено в поданому для вчинення виконавчого напису документі в залежність від умов, які треба довести [9, с. 34–35].

Постановою РНК УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 також затверджено Перелік документів, по яких заборгованість стягається на підставі нотаріальних виконавчих написів, який налічував 32 пункти.

Аналіз цього Переліку дає можливість дійти висновку, що нотаріат, як інститут охорони та захисту цивільних прав та інтересів, у черговий раз був використаний в інтересах охорони і захисту безмежно пануючої на той час у всіх сферах народного господарства соціалістичної власності. Це підтверджується тим, що документи, відповідно до яких мала стягуватися заборгованість, у більшості випадків оформлялись адміністраціями підприємств, установ чи організацій, що виступали стягувачами. У разі, коли стягувачами виступали громадяни, отримання ними документів для пред'явлення нотаріальному органу залежало від адміністрації, підприємств, установ та організацій. По суті, адміністрації підприємств, установ та організацій стали визначальниками майнових прав на їх відповідність соціально-господарському призначенню. Це є яскравим прикладом реалізації приписів ст. 1 Цивільного кодексу УСРР 1922 р., згідно з якою цивільні права захищаються законом, за винятком тих випадків, коли вони здійснюються в суперечності з їх соціально-господарським призначенням [9, с. 35].

З метою приведення організації державного нотаріату відповідно до Закону про судоустрій Постановою РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР» [10] були організовані: у містах – міські державні нотаріальні контори; у селах і селищах міського типу, що були райцентрами, – районні державні нотаріальні контори. При цьому обласні нотаріальні контори реорганізовувалися у міські, а нотаріальні столи – у районні нотаріальні контори. На чолі міських та районних державних нотаріальних контор були нотаріуси, за винятком міських державних нотаріальних контор обласних центрів, а також великих промислових міст – там були старші нотаріуси (за списком Народного комісаріату юстиції УРСР).

Загальну кількість нотаріальних контор встановлював Народний комісаріат юстиції УРСР за погодженням з виконавчими комітетами відповідних рад, затверджувала РНК УРСР.

Старших нотаріусів та нотаріусів призначали, переміщували та звільняли з посад начальники управлінь Народного комісаріату юстиції при обласних радах.

Керівництво та нагляд за роботою державних нотаріальних контор здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР через вказані управління юстиції. Також управління юстиції при обласних радах складали проекти штатів державних нотаріальних контор, забезпечували добір кадрів, проводили ревізії та обслідування, інструктування нотаріальних контор, здійснювали фінансування та контроль за правильним витрачанням нотаріусами і

старшими нотаріусами грошових сум, а також складали зведені звіти про роботу нотаріальних контор області. Як бачимо, діяльність обласних управлінь юстиції в Україні щодо організації діяльності нотаріату в основному збігається з діяльністю управлінь юстиції при обласних Радах. Керівництво державними нотаріальними конторами безпосередньо здійснювали державні або старші нотаріуси і голови обласних судів загалом.

27 грудня 1939 р. постановою РНК УРСР було затверджено положення про Народний комісаріат юстиції УРСР [11], до складу якого входив відділ нотаріату. На відділ нотаріату покладалося: керування нотаріальними органами через управління Народного комісаріату юстиції УРСР при обласних Радах депутатів трудящих; контроль за роботою нотаріальних органів як через управління Народного комісаріату юстиції УРСР при обласних Радах депутатів трудящих, так і шляхом безпосередніх перевірок; опрацювання питань організації та діяльності нотаріату.

Висновки. Діяльність органів нотаріату Української СРР у 1930–1940 роках регулювалася двома основними нормативними актами: Положенням про судоустрій УСРР (розділ VIII «Про державний нотаріат») та Нотаріальною уставою від 16 грудня 1928 р., а також Нотаріальним Положенням зі змінами, внесеними Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР».

Організацію та діяльність органів нотаріату регулювало Положення про судоустрій УРСР, а порядок вчинення нотаріальних дій – Нотаріальна устава або Нотаріальне Положення.

Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР» внесено суттєві зміни в діяльність органів нотаріату. Зокрема, вказаними змінами скасовано повноваження народних суддів та районних виконавчих комітетів щодо вчинення ними нотаріальних дій.

Оскільки вчинення нотаріальних дій в цей період покладалося не лише на нотаріусів, але й працівників сільських рад, які не завжди мали належний рівень знань та освіти, тому для них були важливими саме норми Нотаріального Положення.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному дослідженні вчинюваних нотаріальних дій органами нотаріату в 1930–1940 роках.

Список використаних джерел:

1. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія правових навчань» / Л.Е. Ясінська. – Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., – 2005. – 210 с.
2. Кривонос Г. Зробити нотаріат передовою ланкою органів юстиції / Г. Кривонос // Революційне право. – 1940. – № 10. – С. 36–38.
3. Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 25 вересня 1931 р. «Про надання чинності Уставі про судоустрій УСРР в редакції 1931 року» // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1931. – № 35. – Арт. 280–281.
4. Постанова ВУ ЦВК і РНК УРСР «Про реорганізацію державного апарату» від 20 червня 1933 р. // ЗУ УРСР. – 1933. – № 37. – Ст. 377.
5. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В.А. Дядиченко. – К. : Вид-во Акад. Наук УРСР, 1959. – 532 с.
6. Настюк М.І. Становление и развитие органов юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1939 – 1941 гг.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1977. – 20 с.
7. Нелін О.І. Інституту нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення : [монографія] / О.І. Нелін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 130 с.

8. Постанова РНК УРСР «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР» від 03 грудня 1940 р. № 1615 // ЗП УРСР. – 1940. – № 27. – Ст. 198.

9. Єфіменко Л.В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л.В. Єфіменко. – К., 2013. – 236 с.

10. Постанова РНК УРСР «Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР» від 27 грудня 1940 р. // ЗП УРСР. – 1941. – № 3. – Ст. 28.

11. Постанова РНК УРСР «Положення про Народний комісаріат юстиції» від 27 грудня 1939 р. № 1585 // ЗП УРСР. – 1939. – № 37. – 177 с.

ДУДЧЕНКО О. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
та методики викладання
історико-правознавчих дисциплін
(*Ніжинський державний
університет імені Миколи Гоголя*)

УДК 321(091)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ВІДПОВІДНО ДО КОНСТИТУЦІЇ УСРР 1919 Р.

Статтю присвячено дослідженню правового статусу центральних органів державної влади відповідно до Конституції УСРР 1919 р., а також аналізу конституційно-правових засад створення та функціонування центральних органів державної влади, їх структури та повноважень.

Ключові слова: *декрет, державне управління, закон, конституція, орган державної влади, постанова, уряд.*

Статья посвящена исследованию правового статуса центральных органов государственной власти в соответствии с Конституцией УССР 1919 г., а также анализу конституционно-правовых основ создания и функционирования центральных органов государственной власти, их структуры и полномочий.

Ключевые слова: *декрет, государственное управление, закон, конституция, орган государственной власти, постановление, правительство.*

The article investigates the legal status of the central government under the Constitution of SSR in 1919, as well as analysis of the constitutional and legal bases of creation and functioning central government, its structure and powers.

Key words: *decree, public administration, law, constitution, government body, the ruling government.*

Вступ. Пошук нових шляхів розбудови української державності передбачає аналіз історичного досвіду реформування органів державної влади та управління. Характер державного управління в конкретний історичний час визначається конституційними основами (принципами) розвитку держави [1, с. 7]. На думку вітчизняного

